

Proletaryanın Doğuşu ve Mücadelesine Yakından Bakış: “İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu”

Closer Look at the Birth and Struggle of The Proletariat: “The Making of the English Working Class”

Thompson, E. (1963). İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu. (Çev. K. Ünüvar, Dü., & U. Kocabaşoğlu.) İstanbul: Birikim Yayınları.

İlayda Giritli¹

¹Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Reklam Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: İ.G. 0000-0003-3619-7119

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İlayda Giritli,
İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Reklam Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-mail: ilaydagiritli@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.04.2023

Kabul/Accepted: 27.04.2023

Atf/Citation: Giritli, I. (2023). Proletaryanın doğuşu ve mücadelesine yakından bakış: “İngiliz işçi sınıfının oluşumu” Thompson, E.’nin “İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu” adlı eserinin değerlendirmesi]. *4. Boyut Journal of Media and Cultural Studies - 4. Boyut Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 21, 149–155. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2023.1277786>

Anahtar Kelimeler: İşçi Sınıfı, Sanayi Devrimi, Proletarya

Keywords: Working Class, Industrial Revolution, Proletariat

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, E.P. Thompson tarafından 1963 yılında kaleme alınmış olup İngiliz işçi sınıfının doğuşundan olgunlaşmasına kadarki süreci aktaran tarihi bir kaynak niteliğindedir. Kitap; “Özgürlük Ağacı”, “Adem’in Laneti” ve “İşçi Sınıfının Varlığı” olarak üç ayrı bölüme ayrılmıştır. Kitabın birinci bölümü olan Özgürlük Ağacı’nda, 18. yüzyıl sonlarındaki Jakoben hareketlerinin belirleyicisi olan popüler gelenekten söz edilmektedir. İkinci bölüm olan Adem’in Laneti’nde, işçi sınıfının Sanayi Devrimi’nden nasıl etkilendiği ve Metodist Kilise’nin bu süreçteki rolü hakkında bilgi verilmektedir. Kitabın üçüncü ve son bölümü olan İşçi Sınıfı’nın Varlığı’nda ise Radikaller¹ ve Luddcular² olarak tanımlanan halk gruplarından ve Napoleon Savaşları’nın bitimindeki tarihi zamandan bahsedilmektedir. Thompson, kitabı siyasal kuram ve sınıf bilinci tartışmalarıyla sonlandırmaktadır.

Thompson’ın (1963, s. 42) tanımına göre “sınıf” kavramı, insanların içerisinde buldukları tarihi döneme göre kendilerini tanımlamak için kullandıkları bir sıfattır. Birinci bölümde Thompson (1963: 58); 18. yüzyıldan itibaren başlayan sınıfsal serüvenlerden olan İngiliz Jakobenezmini, Fransız İhtilali’nin İngiltere’ye olan bir yansıması şeklinde değerlendirir. Thompson’a göre Fransız İhtilali’nin hiç şüphesiz başlatmış olduğu bir ajitasyon vardır ve bu ajitasyon, yalnızca Fransa ile sınırlı kalmayıp diğer Avrupa ülkelerindeki işçi sınıfları arasında da yayılacaktır.³ Ancak Fransız İhtilali’nin⁴ sonuçları tartışılabilirken; bu ihtilalin zamanından çok önce ve hızlı başladığını iddia eden Thompson’a göre, bu duruma sebep olan durumlar tartışılmamaktadır. 18. yüzyıl İngiltere’sine bakıldığında ise hukukçular ve akademisyenler için büyük önem arz eden bir zaman dilimi olduğu gözlemlenmektedir; çünkü var olan jüri sistemi monarşinin başındaki krala karşı önemli bir güçtü (Thompson, 1963, s. 123). Devrimci Paine’in İngiltere’deki monarşi yönetimini bir grup çetenin ülkeyi ele geçirip haraca bağlamasına benzetmesiyle, cumhuriyet arayışına yönelik ilk sinyaller verilmiştir (Thompson, 1963, s. 135). Hatta Paine’in; kral olmak için hayvan kılığında bir insan olmanın yeterli olduğu, İncil’in bir devlet hilesi olduğu, bir bakirenin çocuk doğuramayacağı⁵ şeklindeki o döneme göre cüretkar sözlerine de Thompson ayrıntılı olarak yer vermiştir. Paine’in (1792); “*zengin fakirin hakkını gasp ederken, fakirin zenginin*

1 Fiziksel saldırılarını burjuvanın üretim koşullarına değil, üretim aracı olan makinelere karşı gerçekleştirirler (Marx & Engels, 1848, s. 57). Makineleri parçalayarak ve fabrikaları kundaklayarak faaliyet gösteren Radikaller, Thompson’ın bahsettiğine göre yalnızca işçinin ücretini ödememek gibi işçiyi hor gören davranışlarda bulunan fabrikatörlere yöneliktir. Yani Radikaller, saldırıda seçici davranır.

2 Luddculuk, biliçli bir hareket olmamakla birlikte devrimci nitelenen bir ayaklanma benzeri harekettir. Genellikle okuma yazma bilmeyen ve Sanayi Devrimi sebebiyle işsiz kalan el işçilerinden oluşan Luddcular, bilinenin aksine yalnızca işçinin ücretini düşüren işverenlerin makinelerini kırıp yağmalamışlardır. Luddculuk, işçilere umut aşılayan başarılı bir girişim olmuştur (Thompson, 1963, s. 664-667).

3 Burjuva sınıfının siyasal açıdan gelişimi Fransa’da, ekonomik açıdan gelişimi ise İngiltere’de boy göstermiştir (Marx & Engels, 1848, s. 50).

4 Althusser (İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, 1970), Fransız İhtilali ile İngiliz İhtilali’ni karşılaştırır ve Fransız İhtilali’ni diğerinin yanında “pis bir ihtilal” olarak niteler. Çünkü bu durum, burjuva sınıfına geri dönüşü olmayan bir zarar vermiştir.

5 Hristiyanlık inancına göre kurtarıcı olduğuna inanılan Tanrı’nın oğlu İsa Mesih’in annesi Bakire Meryem, Hristiyanlıktaki teslis inancındaki üç unsurdan biri olan Kutsal Ruh (Holy Spirit) tarafından hamile bırakılarak Tanrı’nın oğlu İsa’yı dünyaya getirmiştir. Bakire Meryem, “Meryem Ana” gibi farklı sıfatlarla anılarak tüm Semavi dinlerin inancında mevcuttur.

malını yağmalaması fakire ibret olur” sözlerine bakıldığında fiziksel gaspa dayanacak bir Radikalizmin çağrısı yapıldığı görülmektedir. Ulusun sorunun dışında bırakılmayıp içeri dahil edilmesinin demokrasi olduğunu savunan Paine, monarşi denilen sistemin yedi yıldan fazla hayatta kalmayacağına inandığını söyleyerek ileri görüşlü bir lider değil, optimist bir lider olmasıyla da değerlendirilebilir (Thompson, 1963, s. 145-146). Thompson sınıfsal hareket gruplarından Radikalleri, elde ettikleri özgürlük istedikleri özgürlükle eşdeğer değilse köleliği tercih edebilme potansiyeline sahip kişiler olarak tanımlamıştır (Hazlitt, 1819: s. 13-17; Thompson, 1963, s. 752).

İngiltere’deki dinsel muhalif, iktidardaki kiliseden farklı düşünce yapısına sahip olanlar⁶ için kullanılan bir zamirdir (Thompson, 1963, s. 59). Dinsel muhalefet içerisinde yer alan zanaatkarlar, Thompson’a (1963, s. 90) göre deizmin bir getirisi olarak laiklik ideolojisini benimsemişlerdir. Paine’in ateist olarak değil, bir deist olarak halka seslenmesi bunu destekler niteliktedir (Thompson, 1963, s. 142). İşçi sınıfının bundan sonra laikliği benimseyecek bir gelenek geliştirmesi, dinsel muhalefete dayanmaktadır. Dinsel muhalefet içerisinde birbiriyle de çelişen birçok mezhep vardır. Bunların ortak noktaları, iktidardan farklı düşünmeleridir. 18. yüzyılda Metodist Kilise’nin etkinliğinin artmasıyla dinsel muhalefet hareketi de hareketlenmiştir. Büyük bir dinleyici kitlesi ile düzenli bir sıklıkla gerçekleştirilecek dini bir ayinin, ülkeyi ateşe sürüklemek olduğunu savunan tarım propagandası yapan görüşler yavaş yavaş ortaya atılmaktaydı (Thompson, 1963, s. 95). Dinsel muhaliflerin misyonu, sivil ve dini özgürlüğü getirmektir (Thompson, 1963, s. 60). Metodizm, bu sebeple işçi sınıfı hareketlerinin başlamasında bir öncül niteliği taşımaktadır (Thompson, 1963, s. 77).

Öteki taraftan; Jakoben hareketin yaygınlaşmasının, kilise tarafından yapılan Metodist propagandaya darbe vurması beklenmişti. Ancak Jakoben görüşlerin yaygınlaşmasına sebebiyet veren Metodist propagandanın, bunu bilinçli olarak Jakobenizmin gözden düşmesi adına yaptığı da savunulan görüşler arasındadır. Ve bu durum, İngiliz hak ve özgürlüklerine zarar vermektedir (Thompson, 1963, s. 77). Metodistlerin sayı olarak ezici üstünlüğü karşısında devrimcilerin başarısızlığa uğraması büyük bir ihtimaldi. Ancak dinsel muhalefet içerisinde çıkan Radikallerin, hızla Metodist gruplara yayılması umut veren bir gelişme olmuştur (Thompson, 1963, s. 81). Bu durum, Metodizmin siyasi gericiliğin sebebi olduğu kadar sonucu da olduğu görüşünün yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Thompson, 1963, s. 82). Thompson’ın açıkladığı bu karışık siyasi İngiltere betimlemesi, bir yandan birbirleriyle mücadele halindeki mezheplerle bir yandan da kilisenin baskıcı yönetimiyle boğuşulduğu zorlu bir ortamdır. İşçi sınıfının ne tür bir ortamda mücadele vereceği, yazar tarafından bir ön izlemesi olarak okuyucuya sunulmuştur.

Kitabın ikinci bölümünde Thompson, halihazırda var olan işçi sınıflarının kendi arasındaki hiyerarşisine değinmiştir. Thompson; işçileri tarım işçileri, dokumacılar, zanaatkarlar ve diğerleri olarak gruplar. Her işçi sınıfı aynı ücreti alamamakta ve aynı zorluk şartlarında çalışmamaktadır. Maden işçilerinden örnek veren Thompson (1963, s. 302), madencilerin en

6 Bu kişilere “nonkonformist” de denilmektedir.

zor şartlarda çalışan işçi sınıfı olduğunu ve bu sebeple diğer işçilerden yüksek ücret alarak ırsi bir kast olarak görüldüğünü söyler. Sanayi Devrimi ile birlikte ise ortaya yeni bir işçi sınıfı çıkmıştır: Fabrika işçisi.

Kitabında sıkça halktan tanık ifadelerine yer veren Thompson, oğlunu fabrikada çalışırken kaybeden bir annenin ifadelerinden yararlanarak fabrikada işçi olma şartlarının ne kadar zor olduğunu okuyucuya aktarır. Günde 14 saat çalışan fabrika işçileri eğitimsiz kalmakta ve bu durum, Thompson’a (1963, s. 379) göre o zamanki toplumun insana değerinin bir göstergesidir. Fabrikada çalışan işçilerin birer insan oldukları göz ardı edilerek, fabrikadaki işçilere adeta fabrikadaki makinelerden farksızlarmış gibi bir muamele söz konusudur.⁷ Erkek iş gücüne duyulan ihtiyaç daha yüksek olduğu halde fabrikadaki insan iş gücünün çoğunu çocuklar ve kadınlar oluşturmaktaydı. Bunun sebebi, işverenlerin düşük ücretle işçi istihdamından yana olduğudur (Thompson, 1963, s. 380-381). Başka bir sebep de makineleşmeyle birlikte insanda çocuk ya da yetişkin, erkek ya da kadın ayırt edilmeksizin hepsinin birer makine olarak görülmesidir (Marx & Engels, 1848, s. 57).

Thompson’ın (1963, s. 408) yer verdiği tanık ifadelerinden bir diğerinde de çocukların yürümeyi öğrenir öğrenmez çalışmak üzere hemen fabrikalara verildiğinden bahsedilmektedir. İşçiler, yaşa ya da cinsiyete bakılmaksızın makinelerle bir görülerek saatlerce çalıştırılarak adeta köleleştirilmişlerdir (Marx & Engels, 1848, s. 56-57). İşçilerin çalışma hızlarını makineler belirlemektedir (Thompson, 1963, s. 412). Burada bahsedilen durum, Fordist sistemin ta kendisidir. Fordist sistemi pekiştiren Metodist Kilise⁸, dinin hem çalışkan olmayı hem de tutumlu olmayı öğütlediğinden dem vurarak işçi sınıfının çalışmasını ama zenginleşmemesini sağlamaya çalışmaktadır. Metodizm, dini kullanarak işçi sınıfını korkuya sevk ederek burjuva sınıfını korumayı gaye edinmiştir (Thompson, 1963, s. 435, 438). Çalışmak, işçilere bir teselli olarak sunulurken Kingsley’nin tabiriyle adeta bir “kitlelerin afyonu” rolü üstlenmiştir (Thompson, 1963, s. 464).

Sanayi Devrimi ile birlikte büyük şehirler ile kırsal kesim işçileri arasındaki kazanç farkı da büyük ölçüde değişmiştir. Büyük şehirde çalışan bir dokumacı düşük ücretlere rağmen iş bulabilirken, kırsal kesimdeki bir dokumacı evini geçindirebilecek gelire sahip değildir (Thompson, 1963, s. 382). Dokumacılık; Sanayi Devrimi’nin ana endüstrisi olan tekstile dahil olduğu için, tarım işçiliği ve ev hizmetçiliğinden sonra en çok istihdamın olduğu alan olarak yükselişe geçmiştir (Thompson, 1963, s. 383). Dolayısıyla el tezgahlarından fabrikaya geçiş yapmak için kırsaldan kente yapılan işçi göçü artmaya başlamıştır. Başkent Londra’daki konforlu yaşam şartları, herkesin en büyük hayali haline gelmiştir.⁹

7 Marx ve Engels’e (1848, s. 56) göre işçi, artık makinenin bir uzantısından başka bir şey değildir. İşçiden beklenen şey, makineden beklenenden aynıdır.

8 İşçi sınıfı üzerinde gücünü kullanan yalnızca Metodizm değildir. Evangelisizm gibi başka mezhepler de Metodizm ile aynı görevi üstlenmiştir. Metodizm, dönemin önde gelen örneği olduğu için ön plana çıkarılmıştır.

9 Köylerin kentlerin egemenliği altına girmesi, Marx ve Engels’e (1848, s. 53) göre burjuvazinin bir getirisiydi. Kentteki nüfusun büyük oranda artışına sebep olan burjuvazi, köyleri kente bağımlı hale getirmiştir.

Sanayi Devrimi ile birlikte değişen İngiliz yeme-içme ve tüketim alışkanlıklarına da değinen Thompson (1963, s. 387); başlıca tüketilen gıdaları şeker, patates, tahıl, çay, et ve bira olarak belirtir. Sanayi Devrimi sonrası tahıl tüketiminden patates tüketimine yoğun bir geçiş söz konusu olur. Beyaz ekmeğin tüketimi artık bir lüks sembolüdür. Ancak diyet alışkanlıklarındaki bu değişiklik, İngiltere'nin güneyindeki kırsallarda aynı değildir. Güneydeki halk, her ne pahasına olursa olsun süt ve tahıl ürünlerinden vazgeçmiyordu (Thompson, 1963, s. 388). Halkın kendi içerisindeki bu kutuplaşmasının bir iç savaşa dönüşmemesinin tek sebebi, kurtarıcısı olarak patates gösterilmektedir (Salaman, 1949, s. 480, 495, 506, 541-542; Thompson, 1963, s. 388).

19. yüzyıl başlarındaki cin üretim ve tüketiminin biranın önüne geçmesi, Thompson (1963, s. 390-391) tarafından diyetik olduğu kadar kültürel bir durum olarak değerlendirilir. Bira, özellikle ağır işlerde çalışan işçiler için alın terinin karşılığı olarak görülüp işçi kültürünün önemli bir parçasıdır ve içkiyle eş anlamlı algılanan bir içecektir. Biranın İngiliz işçi kültürünün çok büyük bir parçası haline gelmiş olması, bir kadının iyi ekmeğin ve iyi bira yapıyor oluşunun o kadının uygun bir eş olacağı inancından anlaşılmaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere bira yalnızca tüketilen değil, evde üretimi yapılan bir kültürel üründür. Kültüre dahil olmuş bir ürün olarak da malt vergisinin kaldırılması, işçinin temel ihtiyaçlarından biridir.

Kitabın üçüncü bölümünde Thompson (1963, s. 848-876), 19. yüzyıldaki İngiliz halkının ilginç bir özelliğine değinir: Okuma yazma bilmeyenlerin bile siyasi söylemin dışında kalmaması. Bu durumu ilginç yapan; cahil diye tabir edilebilecek kesimin siyasete dahil olması değil, okuma yazma bilen kesimin okuma odaları¹⁰ oluşturup her gün yazılı basında çıkan demeçleri sesli okuyarak halkla paylaşmasıdır. Eğitimin ucuz yoldan verilme girişimi, “manevi dünyanın buhar makinesi” olarak bile adlandırılmıştır (Thompson, 1963, s. 872). Okuma odalarının yanı sıra hükümeti eleştiren tiyatro oyunları da aydınlanma yolunda bir kültürel harekettir. Radikal Reformist düşüncenin paylaşılması ve radikal entelektüel kültürün başı Cobbett'in¹¹ kitaplarının okuma odalarında okunması, halkın bilinç seviyesini yükselterek devrimci düşüncenin yayılmasına ön ayak olmuştur. Ömrü boyunca yalnızca Eski Ahit'ten öğrenen halk; okuma odaları sayesinde artık Voltaire'den, tiyatrolar sayesinde Shakespeare'den Akıl Çağı'nı öğrenir hale gelmiştir. Ve okuma yazma bilme oranında ciddi bir yükseliş yaşanmıştır. Okudukça ve bilgilendikçe aydınlanan işçi sınıfı, orta sınıflar için artık hiç olmadığı kadar büyük tehlike arz etmektedir.

Thompson, devrim hareketlerinin İngiltere'nin taşra kesimlerinden başkent Londra'ya kadar varış serüvenini devrimin liderleri ve hainleri açısından işler.¹² Hiçbir orta sınıfın desteği

10 Günümüz “yankı odaları”nın temelini atıldığı bir kamusal alan olarak düşünülebilir.

11 Cobbett, yalnızca düşünceleriyle değil eylemleriyle de Reform'a katkıda bulunduğu için Eleştirel Teori'yi destekler bir özne konumundadır. Bu durum; “ateşlenmeyi sağlayan çelik ve çakmaktaşının bir araya gelmesidir” olarak tanımlanabilir (Thompson, 1963, s. 902). Cobbett'in yeri geldiğinde, Türkler'den ve Yahudiler'den nefret etmenin bir görev olduğunu söylemiş olması da oportünistliğinin kanıtıdır (Thompson, 1963, s. 900).

12 Radikal liderler Cobbett, Hunt ve Brandreth ile ajan provakatör olarak tanımlanan Oliver'in hikayesi

olmadan yalnızca proletaryanın ayaklanmasıyla gerçekleştirilen bir ilk olma özelliği gösteren Pentridge Ayaklanması’ndan bahseden Thompson (1963, s. 798), bu vakayı Luddculuk ile Radikalizm arasındaki geçiş olarak tarif eder. Bunu takip eden Paterloo gibi ayaklanmaların sonucunda, Reformist hareketin gücüyle alt sınıflara verilmesi hiç düşünülmemiş olan birtakım haklardan¹³ bile bahsedilir olmuştur (Thompson, 1963, s. 802). Sendikalaşma hareketlerinin yanı sıra proletaryanın özgürlük nidalarının burjuvazi ve aristokrasi kanadında nasıl vatan hainliğiyle eş değer tutulduğundan da bahseden Thompson, buna bağlı olarak gerçekleştirilen tutuklamalar ve idamlardan örnekler verir. Örneğin; Radikal Reformist bir yayıncının tutuklanması, Thompson’ın (1963, s. 860) tarifıyla utanç değil onur veren bir olay olarak görülmektedir. Reformist hareketlerin bu boyuta ulaşması karşısında dehşete düşen hükümet, devrimci ruhun kendi içerisine sızdığından bile endişe ederek kendi muhafızlarını devlete karşı komplo kurmaktan yargılatır hale gelir (Thompson, 1963, s. 585). Halbuki en başından beri –Radikallerden bağımsız olarak- proletaryanın istediği şey ayaklanma değil, devrimdir (Thompson, 1963, s. 522).

Thompson, Sanayi Devrimi’ni kaleme alırken bu dönemin çoğu zaman unutulmuş ya da hasır altı edilmiş iki ayrı özelliğinin farkına varılmasını amaç olarak belirlemiştir (Thompson, 1963, s. 43-44): Bunlardan birincisi, İngilizlerin günümüzdeki demokratik ve eşitlikçi sistemin varlığından sürekli olarak övgüyle bahsetmesine karşın Sanayi Devrimi yıllarındaki halkçı hareketlerin göz ardı edilerek demokrasi yolundaki hareketlerin, o dönemdeki hayat şartları düşünüldüğünde çok daha büyük önem arz etmesidir. İkincisi ise, 18. yüzyılda gerçekleşmiş olan Sanayi Devrimi’yle günümüzde benzer mücadeleler veren bazı Asya ve Afrika ülkelerinin bu devrimde yapılmış hatalardan ders çıkararak kendi demokratikleşme serüvenlerinde o zaman kaybedilmiş davaları şimdi kazanmanın olası olmasıdır. Thompson (1963, s. 539,540), tarihçilere ve sosyologlara da bu dönemin değer yargılarıyla ilgilenmek hususunda öneriler sunar: Eski ve yeni üretim biçimleri, aynı şekilde eski ve yeni insan toplulukları yaratmıştır. Ve buna bağlı olarak insan, Sanayi Devrimi’nin bir ürünü olarak ele alınmalıdır. Tarihçilerin zorlanacağı bu durumu belirtirken Thompson (1963, s. 540), bu zorluğun sebebini bizzat biz halkın da işin içinde olmasına bağlamaktadır. Komünist Manifesto’dan bir yüzyıl sonra kaleme alınıp Manifesto’nun yazımına giden toplumsal olaylara ve mücadelelere ışık tutan bir tarih kitabı niteliği taşıyan İngiliz İşçi Sınıfı’nın Oluşumu’nu, yine Marx ve Engels’in sonsözleriyle noktalamak yerinde olacaktır:

*“...Proleterlerin zincirlerinden başka yitirecekleri bir şey yoktur.
Oysa kazanacakları koskoca bir dünya vardır.”*

(Thompson, 1963, s. 740-799).

13 Siyasi örgütlenme, basın özgürlüğü, kamusal toplantı yapma, oy verme (Thompson, 1963, s. 803).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça/References

Althusser, L. (1970). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, Çev.) İthaki.

Marx, K., & Engels, F. (1848). *Komünist Manifesto*. (C. Üster, & N. Deriş, Çev.) Can Yayınları.

Paine, T. (1792). *Letter Addressed To The Addressers*. Eighteenth Century Collections Online: <https://quod.lib.umich.edu/e/ecco/004809403.0001.000/1:2?rgn=div1;view=fulltext> adresinden alındı

Thompson, E. (1963). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. (K. Ünüvar, Dü., & U. Kocabaşoğlu, Çev.) Birikim Yayınları.

